

Bokarkeologen

Om spår i böcker och begreppet autenticitet

H*abent sua fata libelli*, som romaren Terentianus Maurus (1:a århundradet e.Kr) uttryckte det. Böcker har sina öden. Exakt vad Terentianus menade är svårt att veta. Dels förvandlas texten genom läsarens tolkning. Dels har det unika bokexemplaret ett öde.

Det är den sistnämnda betydelsen som jag utgår från i den här essän. Mitt resonemang har hämtat inspiration från filosofen Walter Benjamins (1892–1940) tankar om ett konstverks aura. I ”Konstverket i reproduktionsåldern”¹ menade Benjamin att ett original har ett ”Här och Nu” som konstituerar begreppet äkthet. Han benämnde detta ett konstverks aura. Denna aura försvinner när konstverket reproduceras. Man kan enkelt säga att originalet är äkta men reproduktionen är oäkta.

På samma sätt är en tryckt bok en massproduktion av ett originalmanuskript. Med Walter Benjamins sätt att tänka förlorar den tryckta boken sitt värde som original, dess aura försvinner – eller uttryckt på annat sätt – en tryckt bok har förlorat sin autenticitet. Begreppet ”autenticitet” har betydelsen sann, äkta, ursprunglig och originell. Autenticitet blir på så sätt en förutsättning för det Walter Benjamin kallade ”aura”. Det som är äkta kan inte reproduceras, det är unikt.

Walter Benjamin menade att inköpet av en antikvarisk bok innebar en ”återfödelse” för just det exemplaret. Mitt resonemang kräver mer än så, det förutsätter också att boken har mänskliga spår som är exemplarunika. Det kan vara dedikationer, klot-

ter i marginalen, understrykningar, utropstecken, frågetecken, namnteckningar, exlibris, urklipp, brev eller fläckar efter utpillt kaffe eller kanske en skvätt rödvin.

Sådana spår i böcker skänker en bok en autenticitet som inte den förlagsnya massproducerade boken har. En tryckt bok med spår får en ny laddning, en aura, som gör den till ett unikt original. Eller uttryckt på annat sätt: originalet som genom massproduktion förlorade sin aura får på detta sätt en ny autenticitet. Vad innebär det? Och varför är det viktigt?

Detta kunskapsfält kan man kalla bokarkeologi. En bokarkeolog söker efter autentiska spår i böcker. Dessa fynd kan vara inspiration och startskott för personhistoriska utgrävningar, som sedan kan placeras i ett större kultur- och/eller idéhistoriskt sammanhang. Det avgörande är att spåren i boken är äkta, unika och kopplade till människor som hanterat boken. Det handlar om ett slags vördnad och fascination inför en människa i det förflutna. Att hålla i samma exemplar som just den personen som avsatt spåren innebär ett slags närhet – ett förflutet jag som delvis blir synligt.

Autenticitetsbegreppet i forskningen

Det är förvånansvärt lite skrivet om detta i den bokhistoriska litteraturen. I *Biblis* (nr 82, 2018) skrev Helena Backman en tankeväckande uppsats ”Pressade växter i tryckta böcker. Fynd av växtfragment i äldre samlingar”. Hon konstaterade att bokhistorikernas intresse för spår i böcker och hur böcker har använts ökat under slutet av 1900-talet. Fynd av pressade växter mellan boksidorna väcker liknande tankar och önskan om tolkning som person-

¹ Essän publicerades ursprungligen på franska 1936. Den ingår i förkortad svensk översättning i Walter Benjamin: *Bild och dialektik*, 1969, ny utgåva 1991 samt på nätet: www.marxists.org/svenska/benjamin/1936/konstverket.htm

liga marginalanteckningar. Backman kallar detta ”exemplarspecifik information”. Den termen kommer nära min användning av begreppet autenticitet.

I avhandlingen ”Den lokala profilen: person, plats och kulturarv” (2015) diskuterade Johan Linder fenomenet autenticitet i samband med personhistoriska museer och platser. Att till exempel besöka Linnés Hammarby innebär en förstärkt känsla av autenticitet. Man trampar samma golv som en gång Linné och upplever en närhetskänsla som överbryggar århundradens tidsrymder. Turism och museiverksamhet har med andra ord en hel del med autenticitet att göra. Platser, rum och föremål som kan kopplas till fascinerande människor har en proveniens och en autenticitet som innebär ett äkt-hetskrav. Ett bokarkeologiskt exempel på detta är dedikationsexemplaren. Böcker i vilka till exempel Selma Lagerlöf eller Astrid Lindgren skrivit personliga hälsningar blir värdefulla samlarobjekt.

Böckers psykometri och Jeanette Winterson

Autenticitetens närhet till en historisk person har ett samband med magi och kult. Närheten till fenomenet ”fetischism” (här tolkad i den icke-sexuella betydelsen) är påtaglig. Det gäller också begreppet relik, som kan vara ett föremål som ett helgon varit i beröring med. Såväl kultföremålet som en relik anses i religiösa sammanhang besitta magiska krafter. Det magiska med autentiska spår i en bok är att de kan hjälpa oss att göra en illusorisk tidsresa.

I sin essäsamling *Konst. Essäer om extas och skamlöshet* (2014) resonerar den brittiska författaren Jeanette Winterson (född 1959) om detta, men tar det ett par steg längre. Hon kallar det böckers ”psykometri”; begreppet förstått i den paranormala betydelsen, nämligen att man från ett föremål kan nå dess historia och även få kontakt med de personer som haft föremålet i sin hand. För mig är denna parapsykologiska tolkning inte nödvändig för att förstå och känna kraften i begreppet autenticitet. Jag menar att en bok med autentiska spår kan förbättra vår inlevelseförmåga.

Men mycket av det Winterson skriver håller jag med om, som till exempel att det inte handlar om autografjakt. Att hitta unika böcker har med passion och magi att göra, hävdar Winterson. Denna bokpas-

sion kan föra läsaren till oanade förflutna tider och oväntade platser. Signerade förstaupplagor erbjuder en unik närvaro, skriver hon, och medger att hennes boksamlade kan tyckas ha likheter med samlandet av hår från martyrer. Böckerna är för henne en källa till styrka och en plats för andakt. Inför hennes exemplar av Virginia Woolfs *A Room of One's Own* (1929), signerad av Woolf med rött bläck, skriver Winterson: ”Här är hon och här var hon, den mest fulländade av mina privata föregångare”.

Jag tror att Winterson rör sig i samma idémässiga landskap som jag inför vissa böckers speciella aura, deras autenticitet. Det handlar om vad som frammanas i den egna själen när man hittar unika spår i en gammal bok – en bok som färdats genom många försumbara år innan den hamnade i dina händer. Spåren gör både dig och boken levande. Boken är fortfarande varm, som Winterson uttrycker det.

Ett bokarkeologiskt exempel: en okänd dikt av Szymborska

Den polska poeten Wisława Szymborska (1923–2012) var en av det sena 1900-talets största poeter. Szymborska fick Nobelpriset 1996. Hon levde och verkade i Kraków.

För några år sedan besökte jag hennes favoritkafé, inte långt från det stora torget i Kraków. Där fanns en liten hylla med böcker som man kunde köpa för mindre än en euro styck. Jag köpte en udda liten diktsamling av den mindre kända polska poeten Barbara Łągiewka (född 1930). Av spår i boken förstår jag att på detta kafé hade Łągiewka en releasefest när boken kom ut 2007. Med på festen var poetkollegan Wisława Szymborska. Hon fick förstås Barbaras bok med en vördsam tilläggnan.

Jag gissar att det var en trevlig kväll. Man hade reserverat ett bord och någon hade på ett vikt A4-papper med tusch skrivit ”Reservé 19.00”. Kvällen blev nog sen och säkert flödade vinet. Szymborska tog reservationspappret och skrev ner en ögonblicksdikt. Kanske var det efter några glas vin – handstilen är lite svajig. Men vi skall heller inte bortse från att Szymborska var över åttio år vid detta tillfälle. Kanske visade hon dikten för någon runt bordet innan hon vek ihop lappen och stoppade in den i diktboken hon fått av Łągiewka.

Men hon glömde kvar boken med lappen på kaféet. Där blev den stående i hyllan tills jag köpte den några år senare. Böcker har som bekant sina öden.

Den hastigt nedkastade dikten visade jag för en vän som kunde polska. Hon översatte dikten. Den är märklig, vacker och ganska typisk för Szymborska. Jag kan inte återfinna den i någon av hennes publicerade diktsamlingar.

Dikten heter ”Avsked” och i den talar en kvinna till en man – med ironi, kärlek, vrede och – med insikt om livets obegriplighet.

De bokarkeologiska utforskningarna med utgångspunkt från detta bokfynd ledde inte bara till en handskriven och tidigare okänd dikt av en Nobelpristagare utan också till poeten Barbara och hennes man, litteraturvetaren Edmund Łagiewka (1934–2005).

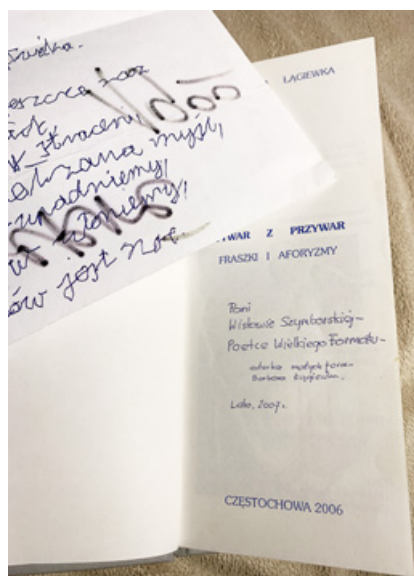
*

Jag har många gånger upplevt hur autentiska spår i böcker tagit mig ut på en resa i tid och rum – utan att lämna läsfåtöljen. Spåren har varit startskottet för kreativa utforskningar av livsöden och komplexa personhistoriska samband och nätverk. Eller uttryckt på annat sätt: spåren har varit uppslagsända till en ibland trasslig härva som pockar på utredning, något jag redovisat i mina senaste böcker.

Böcker med unika spår bär en historia. Autenticitet och den känsla det väcker är en viktig kraft som ger en fiktiv biljett till en empatisk resa bakåt i tiden.

CARL-MAGNUS STOLT

Wisława Szymborskas okända dikt på en papperslapp. Lappen återfanns i en diktsamling som Szymborska fick med dedikation från sin mindre kända kollega Barbara Łagiewka 2007. Tuschnoteringen om bordsreservering på lappens framsida lyser igenom. Foto: Carl-Magnus Stolt 2022.

Avsked

Vi fanns här lite mycket,
Din skitstövel.

Vi var vackra unga rent ut sagt,
Din käring.

Viska inte i örat på henne.
Du hamnar ändå inte i hennes säng.

Om vi möts än en gång
Skrik inte, gråt inte,
För vi är förlorade,
I ögonen finns en otvivelaktig tanke,
Till morgonen ska vi falla igen,
[två oläsliga ord] ska vi drunkna,
Imorgon är åter natt.

P.S. Skriv vad du tycker

Diktutkast av Wisława Szymborska, hastigt nedtecknat av den 84-åriga poeten en festkväll år 2007. Texten är ordagrant översatt och inte tolkad. Diktutkastet är aldrig tidigare publicerat.